

پزیشکی له سنه و کوردده وارپ

عهره بی . نه نیا هر گوفاری «التراث الشعبي» هممو مانگیك چهند باسیك بلاونه کاته وه .

ئیر کۆکردنه وهی هممو جۆره که له پوری کوردی ، نهرک و کارنیکی پیروزو پیوسته و ، له نهستی روشنییرانی کورددا به به لای منه وه کۆکردنه وهی شتیك له م باره به وه و بلا و کوردنه وهی ، زۆر باستره له وهی مل بدهینه وه رگی راندنی چیرۆکی غهیری کوردی ، که چاپکراون و هندیکیشیان دویات و سی پاتیش کراون .

بۆ نووسین له سه ر پزیشکی گه لی به ، دوو رینگا هه به . به که میان کۆکردنه وه به ی به شیوه به کی خیرا و رزگار کردینه ی له نهمان و ، هه رکه سه له ناوچه ی خوی .

دوو ه میان ، کۆکردنه وه به رامه رکردنی له گه ل «طب» ی کۆن . چ له ناوی ده رمانه کان یا له شیوه ی به کارهینانی بۆ نه و نه خوشیا نه زانراوه ، وه کو ئیستا له م وتاره ماندا ده یخه به نه روو . به لام ناسینی نه و گیایانه ی که به کارهینراون ئاسان نه . پیوسته

بیگومان پزیشکی گه لی «الطب الشعبي» ی کوردی به شیکی

گرنگه له به شه کانی که له پوری کوردی و پیوستی به کۆکردنه وه و خماندوو کردن هه به : ناوی ده رمانه کان و به کارهینانی و به شیکه مانی هه ر یا که یان بۆ چ جۆره نه خوشی به ک ده ی و چلۆنتی به کارهینانی و ناوی پزیشکه کان . نه مه ش پیوستیکی خیرا به چونکه رۆژدوای رۆژ نه و زانیاریانه ی که له م بابه ته وه که له کوردده واری دا هه به به ره و بزربوون و نهمان نه چی هه ر پیره میردیک یا پیره ژنیکی شاره زا نه مرئ ، هه ندیک له زانیاریه کانی پزیشکی گه لی و شتی تری که له پوریش له گه ل خوی دا نه بانه ژر گل .

نه ته وه پیشکه و تووه کان له زووه وه کۆتایی یان به کۆکردنه وه ی جۆره جۆری که له پوریان هیناوه . به شیوه نیکی ووردو فراوان کۆیان کردۆته .

نه بینن ئیستاش له عیرا قدا هه ولدانیکی زۆر فراوان هه به بۆ کۆکردنه وه ی پزیشکی گه لی و به شه کانی تری که له پووری

ئەو گىياھە بەك بەشپۆھە ناوھ كورد بەكەيانوھ بىئاناسىن تا بزائىن لە «طب»ى كۆندا ناوى چىيە بەراوردىان ئەگەل ئەو زائىارى يانە بگەين كە لەلاى حىن بن اسحق و ابن بختيشوع .
 و كذا ماسويه و ابن سينا و رازى و ابن بيطار و باشرىن پزىشكەكانى ترى موسلمانەكاندا . هيناون .

بۆ ئەوھى بتوانىن ئەم كارە بگەين پيويستيان بە «فەرھەنگىكى گىياھى» كوردى ھەبە . فەرھەنگىكى فراوان و ناوو و ىنەى ھەموو جۆرە گىياھىكى تىدا يىت . ئەوجا بەھۆى ئەم فەرھەنگەوھ ئەتوانىن ئەو گىياھانە لە «طب»ى كۆن بدۆزىنەوھ . يىگومان ئەمەش بەھۆى فەرھەنگە و ىنە دارەكانى عەرەبى .
 وەكو : «الموسوعة في علوم الطبيعة»ى ئەندازيارى كشت و كالى «ادوار غالب» . يا كىتپى ترى و ىنە دار . وەكو : «المنجد .
 التداوى بالاعشاب . الموسوعة العربية الميسرة»وھ دەئى .

بەئى فەرھەنگىكى گىياھى كوردى . ئەم جۆرە گىياھانە لە «طب»ى كۆندا ناسراين . تا بزائى ھەر گىياھەك سوودى

چىيە ؟ بۆ چ جۆرە ئەخوشىەك بەكارھىنراوھ ؟
 دىسان لەبارەى زمانەوانى و زانستى و كشتوكالىشەوھ . سوود ئەم فەرھەنگەوھ وەر دەگىرئىت . بەئى . دوا روژ . زۆر پيويستى بە بوونى فەرھەنگىكى وەھا ئەئى . ناوى زۆر گىياھ لە فەرھەنگە كوردى بەكان دا ھاتوھ . بەتايەئى «فەرھەنگى كشت و كالى»ى مامۇستا معروف قەرەداغى . كە سوود بەخش و جىگەى رىز ئى گرتىئى . ھەرچەندە كە لەم فەرھەنگاندا . بەووردى باسى ئەو گىياھانە نەكراوھ . وەكو : چۆئىئى لى و بەلك و گولەكانيان و . رەنگى گولەكان . پىوانى گىياھان بە سانسىمەتر . ياخود چەند بلند ئەئى و كەى شىن ئەئى دىسان و ىنەى دەستكردى گىياھىيان تايە . و ىدەئەئىنگدا بۆ ناسىنى گىياھە . مەرجىكى پىويستە لای زانست و پزىشكى بەوھ . سوودىكى ئەوتو لە فەرھەنگەكانەوھ نايىزى . چۆئى ئىركى ئەم فەرھەنگانە زمانەوانى بە . بانوى گىياھەكىشە و گىياھەئىنە لە نووسىندا ھەئى . چ سوودىك دەگەئى گەر ئەزائى چۆئە

چون فی یه ، یا وینهی نهی تابوانی له «طب» ی کۆن دا بیدۆزرتیهوه ، یا چۆنهو بۆچی لای پزیشکانی موسلمان یا له (طب) ی یۆنانی دا به کارهینزوه .

به ئی ههندیک گیای پزیشکی ی کوردی هه به ناوه کوردیه که ی خویانهوه له سهراوه پزیشکیه کاندای ماون . وه کو کتبی (الجامع لمفردات الادویه و الاغذیه) ی ابن البطار . . وه کتبی «الحاوی» ی (ابو بکر الرازی) و (المختارات فی الطب) ی (ابن هبل) و (تذکره اولی الالباب) ی (داود الأنطاکی) .

دهرمانه پزیشکیه کانی موسلمانان زۆر به یان به عه ره ی نین ، به لکو به فارسی و سریانی و یۆنانی و هندی و کوردی و ئسپانین . له ناوه کوردی یانهی وه کو خویان ماون یا گۆرینیان به سهردا هاتوه :

ریاس ، برنج (برنجوک) (۱) .

جنار (جنار) (۲) - حب الزلم - زلم (زهلم له اشاره زوره) (۳) ، بابونه (به بیونه) ، حندقوقی (حهنده کوک : نه فلهکی بۆنداره) ، وه بنه فشه (بنفسج) .

که باسی فرههنگی گیایی نه کهین ، به کسه ره ئهوه دینه یادمان که گه ورتیهو به ناوبانگترین کتیب که له کانی ئیسلامهتی دا له سهراو گیانوسراپی ، له کوردستان دا بووه ، له لایه ن گیاناس و نه اندازیارو فهلهکی و زانای گه وری کورد (ابو حنیفه ی دینوری) ، به ناوی «النبات» ، که شش بهرگ ده گرته مخویهوه . وه به راده بهک پزیشکه کانی نهنده لوس زۆر سوودیان لهم کتیهوه وهرگرتوهو بابه خو و نرخیکی تابه تیشیان داوه تی .

جا تاپا نهی دوای «دینه ویری» به هزارو سه دسال ، زاناو گیاناسیک له ناو کوردوا هه لکه وتی له سهراو گیانوسی ؟

له دهشت و کبوی کوردستان ، زۆر جور گیاهه ن ، رهنگه تا ئیستا له لایه ن گیاناسانی جیهان دا نه دۆزرا به وه . لهم باره وه ، وه لهم سالانهی ئه م دوایه دا ، کاک (ئیسماعیل سه رههنگ) رهنگه توانی زیاتر له (۲۰) بیست جور گیاهه ، که تا کو ئه وکات به شیوه ییکی دهولهتی نه دۆزرا بوونه وه . له شاخی سه فین بیدۆزرتیهوه . وه زۆر جا بش گه ل لیزنه به کی سه ره به نه ته ره به کگرتیهوه کان . . . . .

هیومان وایه ماموستا ئیسماعیل سه رههنگ زیاتر کۆشش

بکاو نهو ئه رکه پیرۆزهش به جی بگه به نی ، که له گه له هندی براده رانی تره وه ، بتوانی فرههنگیکی ئه م بابه ته دابتن .

هه ندیک له ده رمانه کانی پزیشکی ی میلی کوردی له سهراوه کانی (طب) ی ئیسلامی دا ئه یین . جا ئه م به کگرتیهوه به چۆن هاتوه ؟ ، تاپا سهراوه ی ئه سلی بو ههردوکیان ، ته نیا پزیشکی میلی کۆن له کوردستان ولاتانی تری رۆژه لاتی ناوه راست بووه ؟ ، که دوورینه هه ندیکان بو چهند ههزار سالیک له مهو بهر بگه رتیهوه . یان پزیشکی میلی کوردی ئه وه ده رمانانهی له (طب) ی نووسراو به ریگای زاناو مه لاپانه وه وهرگرتوه ؟ به لامه وه ، ههردوو ریگا بوونه . وه هیچ گو مان له وه ناکری که هه ندی زانیاری ی پزیشکی ی به ریگای نه خو شخانه (بهارستان) ی شاری نه سیین (نصیین) ، (که ئیستا قه زای - ماردین - ه له کوردستانی تورکیا) له پیش ئیسلام دا ، له کوردستان دا بلا بووه ته وه و که وتوته نیو پزیشکی کوردی به وه .

ههروه ها به هو ی قوتابخانه ی (طب) ئه و شاره یان به ریگای لقی (طب) له ئه کادیمییه ی نسیینی ئه وکاته . دیسانه وه به ریگای نه خو شخانه ی شاری (فارقین - میافارقین) - قه زای دیاره به کر ، پایته ختی دهولهتی دۆسکی و قوتابخانه ی (طب) ی فارقین ، وه نه وه و دکتوره کانیان وه کو زاهد العلماء ، ابن دینار ، عبید الله بن بخیشوع ، وه أبو نصر یحیی بن جریر التکریتی .

چار ، قرالی کورد نصر الدوله احمد کوری مهروان له سالی ۴۱۴ ^{تزارک = ۱۰۲۳ ز} دا نه خو شخانه وه و قوتابخانه که ی دامه زاننده وه ، ^{قه سسه} سیزر تا ماوه به کی زۆریش دوای ئه م دهولهته وه ماوه (۱) .

ههروه ها پزیشکی میلی کوردی سوودی له نه خو شخانه ی شاری بۆتان وهرگرتوه که له کانی میژوونوس ابن شداد «۶۸۴ ک = ۱۲۸۵ ز» دا بووه ، (واته له سه ده ی سیزده هه مدا) (۵) . ههروه ها نه خو شخانه ی (حاران) که سولتان مظفر الدین کۆکوری دروستی کردبوو و خانووی خوی کردبووه نه خو شخانه و ، دوای ئه وه ی که سه لاهه ددینی ئه یونی لهم نه خو شخانه به دا چاک بووه وه ، به (دار العافیة) ناوترا (۱) .

بیگومان ئه و نه خو شخانه ی که له کوردستان دا هه بوونه ، پزیشکانی شاره زا کاریان ئیاند کردوه . وه هه ندیکشیان وه کو زۆر به ی پزیشکانی فارقین ، جوره ها کتییان له سهراو (طب) داناون . جا به م شیوه به ئه م نه خو شخانه بوونه ته جیگای بلا و کردنه وه ی زانیاری پزیشکی ی له هه ندی ناوچه ی

کوردوستان داو که وتوته نه نیو پزشکی میلی کوردی به وه . وه به هوی نهو پزشکیکانه ی که خه لکی کوردوستان بوینه یان لهوی ماونه توه ، وه کو (ماروئا) ی فارقی (له نیوان سده ی ۴ ، ۵ زاینی) ، جبرائیل بن عبد العزیز بختیشوع (سده ی دهیمه ی زاینی) و ابو جعفر أحمد بن محمد بن أبي الأشعث (سده ی دوازدهم) ، وه ابن هبل (سده ی دهیمه ی زاینی) ، عمر بن خضر الانیسری (سده ی دوازدهم ی زاینی) ، وه ابن الصانع الجزری (سده ی دوازدهم) ، وه قه شه یسوع ال توماو قه شه شمعون ال توما ی حسن که یقی (سده ی سیزدهم) ، وه فخر الدین الخلاطی (عبد العزیز بن عبد الجبار که قوتابی ابن هبل بووه و به کیلک بووه لهو پینج زانایانه ی که (مرصد) ی مراغه ی فهله کی له گهل نصیر الدین الطوسی دروست کردوه ، له سده ی سیزدهم (مدا) ، پزشکی میلی کوردی دهوله مند بووه له به ره و پیش چوندا نه وه ستاوه .

پهراویزه کان

- ۱ - برنج - برنجی خواردن نیه . به لکو به کرمانجی سه رو پی ی نه لئین : برنجوک ناخوری ، تماشه ی : (تذکره اولی الألباب) و (الجامع للعجب العجاب - ماده ی برنج - چاپی المكتبة الثقافية/بیروت - داود الانطاکی) بکه .
ههروه ها (المعتمد فی الأدویة المفردة ل ۱۹ چاپی ۱۹۵۱ - المظفر الرسولي .
- ۲ - جنار ، که له (تذکره اولی الألباب) دا . انطاکی . له ژیر نه م ناوه دا نه لی «لب ، صنار ، صنز . هه ر جناره . (چنار) یش گه وره ترین دره خته له کوردوستان دا .
- ۳ - نه م گیاه له ژیر ناوی «زلم» و «حب الزلم» دا هاتوه . ابن بیطار نه ندلسی ، که گه وره ترین پزشکی گیاناسه نه لی . گیای زه لم له ناوچه ی شاره زور شین نه بی . گیاه کی چه وره ده نکی له ده نکه نۆک که مینک گه وره تره . له سه رو وه زه رده و ناوکه که شی سه ی به ، نامی خو شه .
- وه نه لی : له ولاتی به ره بر پی ی نه لئین (فول السوداني) . به لام نه مه جیا به له گهل نهوا .
- ههروه ها ابو عمران قرطبی له (شرح اسماء العقار) دا باسی نه کات .
- دیسان (انطاکی) و (المظفر الرسولي) له کتبه کانیا ندا له ژیر ناوی (حب الزلم) باسیان کردوه . وه له م گیاه کۆلیونه توه که

بو چند جو ره نه خوشی سوودی هه به ، وه کو نه خوشی : گورچیله ، جگه ر ، سنگ و ، به هیز بوونی راده ی (جنس) . له سه ر چاوه کانی جوگرافیا ش دا (جوگرافیای کون) ، باسی شاخی زه لم و گیای زه لم هه به ، وه کو (رحله مسعر بن مهلهل) الرسالة الثالثة - موسکو ۱۹۶۰ - ل ۱۸) .

ههروه ها (القروینی - اثار البلاد ل ۳۹۸) .

مسعر نه لی : نه مزایوه نه م گیاه له جیگایه کی تره بوونی . به لام له سده ی دهیمه ی زاینی دا جو ریک له م گیاه له (اسکندریه) له میسر ده چانرا ، پیمان ده گوت (حب العزیز) ، چونکه خه لیفه ی فاطمی (العزیز بالله) زور حزی به چاندنی کردوه . وه ههروه کو (انطاکی) نه لی : دوریه نه م خه لیفه به نه م گیاه ی ، چ له کوردوستان چ له ولاتیکی تره وه کو ولاتی به ره بر له باکوری نه فریقا - ی بو میسر هینانی . وه (ابن البیطار) وای بو چوه که له سده ی سیزدهم له م ولاته هه بووه به لام به ناوی (حب السودان) هوه نه ک (زه لم) که ههروه ک خوشی نه لی له شاره زور شین نه بی .

ههروه ها نه لی : به زمانی به ره بر پی ی دهوتری «زقاط» . .
نه سلی له ولاتی فارسه . . په لکی خره وه ک ده ره م . .
بلندا شی له گه زیک که متره .

له «المعتمد» دا - ل ۸ - واهاتوه که خه لیفه ی فاطمی - العزیز - نه م گیاه ی بو میسر هیناوه .

هه رچونیک بی . . نه گه ر زه لم له کوردوستان دا بو ولاتیکی بردرانی . . وه یا نه سلی له کوردوستان بی یان ولاتیکی تره وه . .
نه وه هه به که نه م گیاه هه ر به ناوی کوردی به که ی خو به وه ماوه توه وه که وتوته نیو سه رچاوه پزشکی به کانی موسلمانان .

۴ - ده . باردی نه خوشخانه ی فارقیو دکتوره کانی .
: ماشای . . بکه : «حضارة الدولة المدوستکیة فی
- ل ۲ ۳۸۰ ۴۰۲) . ههروه ها هه ردوو .
- رده ک - . ره به وه . گو قاری (بین النهرین ژماره ۲۱ و ۲۲ - ۲۳) .

۵ - تماشای : ابن شداد/الاعلاق الخطیة فی ذکر امراء الشام و الجزیره : قسم الجزیره . المخطوط . که له نامه خانه ی زانکوی اکسفورد نمره (۳۳۳) ی پی دراوه وه له لاپه ره ی (۶۰) دا له م باسه نه کۆلیته وه . دانه به کی وینه گبر او شی لاما ن هه به .

۶ - سه رچاوه پیشوو . . ل ۱۷ و ۱۱۴ .